

ŠTA JE DOBRO?

POTRAGA ZA NAJBOLJIM NAČINOM ŽIVLJENJA

ENTONI KLIFORD GREJLING

Prevela

Vesna Petrović

Laguna

Naslov originala

A. C. GRAYLING

WHAT IS GOOD?

THE SEARCH FOR THE BEST WAY TO LIVE

Za Keti:

*Tremulae sinuantur flamine vestes**

Copyright © A. C. Grayling 2003 First published in Great Britain
in 2003 by Weidenfeld & Nicolson

Translation Copyright © 2006. za srpsko izdanje, LAGUNA

* Lat.: *Podrhtavanje nabora sveštenečke odore*; Ovidijeve *Metamorfoze*, knj. II. (Prim. prev.)

SADRŽAJ

Predgovor	9
1. Uvod: Senke i oblikovanja	15
2. Klasični koncept dobrog života	25
3. Filozofski ideal	55
4. Božje zapovesti	81
5. Drugo prosvetiteljstvo	119
6. Treće prosvetiteljstvo	151
7. Kriza gledišta na svet	185
8. Ponovno otkriće etike	211
9. Smirivanje duhova	261
Izjave zahvalnosti	282
Izabrana bibliografija i reference	283
Indeks	299

Kao i priroda, dobro je beskrajni predeo po kome čovek napreduje kroz vekove istraživanja.

Hoze Ortega I Gaset

Sukob vere i sumnje ostaje prava, jedina i najdublja tema istorije sveta i čovečanstva, tema kojoj su sve druge podređene.

Gete

Razum može da se rve sa strahom i da ga na kraju pobedi.

Euripid

PREDGOVOR

Ova knjiga je namenjena najširoj javnosti. Njen cilj je da predstavi nešto od onog najboljeg što je smišljeno i izrečeno o najvažnijem pitanju s kojim se čovečanstvo suočava: po kojim vrednostima treba da živimo da bismo vodili stvarno dobar život? Njena metoda je istorijska. Uz korišćenje nekoliko standardnih istorijskih uporišta u razvoju zapadne civilizacije, omogućuje da se prati trag priče o razmišljanju i raspravama o ovom pitanju. Delimično daje uvid u pravce razvoja rasprave o etici, a delimično i uvid u moralne pretpostavke različitih duhovnih klima. Za potrebe čitalaca ove knjige razlika između „etike“ i „moralnih pretpostavki“ može biti objašnjena na sledeći način: „etika“ označava razmišljanje i teoretisanje o tome šta je dobro a šta loše, i kako ljudi treba da žive. „Moralne pretpostavke“ su ono što, bilo svesno bilo nesvesno, upravlja onim što ljudi u svakodnevnom životu čine ili imaju nameru da učine. Mada se razmišljanja o moralnim pretpostavkama i o etici u ovoj knjizi prepliću, njena svrha nije da se pretvori u učenu raspravu. Ona je neformalni pregled, razgovor, a ne predavanje, pogled iz ptičje perspektive, a ne pažljivo istraživanje oblasti na tlu. I pored toga što pokriva tako ogroman teren, ova knjiga predstavlja lični put a ne nekakav enciklopedijski prikaz.

Daleko detaljnije i dublje istraživanje ovih tema može se naći u originalnoj literaturi o ovakvim raspravama, od Platona do Ničea,

ali i u ogromnoj industrijskoj proizvodnji – u učenom i ambicioznom ruhu – akademske literature za koju je odgovorna profesionalizacija filozofije nastala u prethodnom veku. Bibliografija na kraju knjige vodič je za početnike kroz nepregledna bogatstva onoga što je napisano. Od sveg srca preporučujem klasike etike od kojih se neki mogu pronaći i među stručnim izdanjima nedavne prošlosti. Ali treba istaći da je najveći deo skorašnjih filozofskih spisa namenjen samo usko stručnim čitaocima. S jedne strane, ova činjenica je za žaljenje, a s druge neizbežna posledica nastojanja da korak po korak još bolje shvatimo sebe, svoj svet i svoje misli, iz čega proističu dela beskompromisnih analitičkih nastojanja s neizbežnom tendencijom umnožavanja finih razlika, komplikovanih teorija i nedokučivih (posmatrano spolja) žargona kojima se o svemu ovome raspravlja. Većina akademskih radova je, bez ikakve sumnje, od malog značaja za svet – motivisani su više pritiskom da se objavljuje nego otkrićem nekih dragocenih istina. Ali je zato onaj ostatak stvarno značajan za razumevanje čoveka i predstavlja još jedan stepenik teškim radom uklesan u stepenište koje nas vodi prema zvezdama: *per ardua ad astra*.*

Dakle, ovo je neakademski prikaz rasprava o dobrom životu. Pa ipak, nije samo prikaz. Jedno stanovište hoću posebno da istaknem i obrazložim – stanovište da ljudska potraga za dobrim u stvari predstavlja borbu između humanizma s jedne strane i religioznih koncepata sveta s druge. Ovo poslednje pokazalo se veoma otpornim suočeno s naporima onog prvog da ne samo maštu, već i sam čovekov život oslobodi snažnog autoriteta religioznih pogleda na svet. Pokazalo se otpornim kako u vreme klasične starine tako i tokom doba koja su usledila – doba renesanse, osamnaestog veka, ali i današnjeg. Istrajnost religioznih stanovišta može se objasniti na različite načine, ali glavni istorijski razlog jeste što je većina ljudi po prirodi sujeverna i nesklona dubokom razmišljanju. Uz ovo, verske hijerarhije pokazale su se veoma uspešnim u sticanju političke moći ili bar uticaja – što se veoma jasno može videti na primeru hrišćanstva tokom najvećeg dela njegove istorije ili na

* Lat.: *Per ardua ad astra* : Od uzvišenja do zvezda. (Prim. prev.)

primerima islama i svakakvih savremenih fundamentalizama u Indiji, Izraelu i Sjedinjenim Američkim Državama.

Sve ono što sam do sada napisao više nego jasno nagoveštava da krajnje pristrasno zastupam sasvim određeno stanovište. Naime, tvrdim da je napredak čovečanstva najvećim delom rezultat suprotstavljanja religiji i da je najviše ljudskih patnji, ako se zanemare one izazvane bolestima i ostalim prirodnim nedaćama, posledica verskih nadahnutih sukoba i na religiji zasnovanog tlačenja. Ova činjenica vredna je žaljenja, pa ipak u potpunosti osvedočena istorijskim dokazima. Nadam se da će ova skica potrage za dobrim pomoći nekima, a možda i mnogima, da jasnije uvide kakav je ulog u sukobu krajnje protivrečnih stavova humanističke prosvetljenosti i tradicionalne religije tokom njihove večne rasprave o tome šta je najbolje za čovečanstvo.

Još jedna činjenica ide u prilog mojoj tvrdnji. Ova knjiga pojavljuje se u trenutku izuzetno značajnom za ljudsku istoriju, naime, u trenutku u kome su tajne genetike čoveka otkrivene i izložene ne samo posmatranju i proučavanju, već i mogućim intervencijama. Ljudska bića koja će u decenijama i vekovima pred nama nastanjivati ovu planetu, sve više će se razlikovati od nas i naših predaka. Utopistička očekivanja kažu da će biti lepša i inteligentnija od nas; njihovi zubi neće se kvariti, njihove oči imaće savršen vid, a genetski profil će im biti takav da će ih štiti od raka i kardiovaskularnih oboljenja – sve ovo ljudi s lošim zubima, naočarima ili visokim krvnim pritiskom žele da ovog trenutka postane izlečivo nekakvim prostim okretanjem genetičkog zavrtnja. Bez ikakve sumnje, kad se jednom izađe na kraj s takvim sitnicama (rakom i ostalim), predmet pažnje genetičara postaće danas potpuno nezamislive osobine i svojstva, a time će se stvoriti ljudi koji će imati sve manje sličnosti s nama, njihovim primitivnim, prirodnim, nepredvidivim i nesavršenim precima. Ovakvu sliku budućnosti mnogi danas smatraju uznemirujućom, ali uglavnom zbog toga što se osećaju nelagodno pri samoj pomisli na to da će kroz izvesno vreme biti smatrani za inferiorna bića. Bez obzira na to šta će se stvarno u budućnosti dogoditi, nadam se da će inteligencija tih ljudi sutrašnjice i način na koji će pristupati celokupnom znanju

omogućiti da prosvেćenost na kraju ipak trijumfuje. Tada će ova knjiga i ostale njoj slične biti smatrane za svedočanstva borbe koja će se činiti dalekom i besmislenom, ali koja predstavlja jedan od dva ili tri odlučujuća činioca u dosadašnjoj istoriji čovečanstva – dok ovo pišem, u samu zoru dvadeset prvog veka, borba o kojoj govorim još uvek traje.

Pa ipak, ti budući uzor-ljudi – ukoliko se takvi uopšte pojave – i sami će sebi morati da postave pitanje na koje su ovde skicirani odgovori kroz istoriju: kakav je život najbolji? Šta je dobro? Bez obzira na to kakvi će biti njihovi odgovori, pretpostavljam da će morati imati nešto zajedničko s najboljim odgovorima iz prošlosti, kojima će i biti nadahnuti.

Neformalni karakter ove knjige i činjenica da se ona obraća nestručnoj javnosti znače samo to da ne teži sveobuhvatnosti i iscrpnosti u prikazivanju i ispitivanju etičkih ideja i moralnih očekivanja; u izvesnom smislu termina „razumljivost“, ona ima za cilj da bude razumljiva utoliko što pokušava da predstavi uzorke najvažnijih i najboljih doprinosa ovoj temi datih u okviru zapadne civilizacije ne ostavljajući – bar se ja tome nadam – nijedan od najznačajnijih aspekata ove priče neobrađenim, ma kako površno to bilo.

Ovaj tekst sam namerno ostavio bez fusnota. Dela koja sam za svako od poglavlja koristio ili citirao, navedena su u bibliografiji na kraju knjige. Čitaoci koji poželeva da pogledaju izvor nekog citata imaće zadovoljstvo da to učine sami, čime će se prepustiti jednom od najvećih užitaka dobrog života – čitanju.

Ova knjiga osmišljena je i napisana tako da prati osnovni obris rasprave o pitanju kojim se bavi. Tokom šest ili sedam vekova, od vrhunca klasične Atine pa do poslednjeg procvata Antonijeve dinastije u Rimskoj imperiji, premise razmišljanja o dobrom životu zasnivale su se na principima koji su – kako će to na narednim stranicama biti pokazano – u suštini prosvetiteljski i humanistički, a koji nisu tako nazvani zbog toga što su izvor intelektualnih stavova s etiketom nekih kasnijih vremena (renesanse i prosvetiteljstva osamnaestog veka), već zato što su takvi sami po sebi.

Nakon ovoga nailazi gotovo dvostruko duže razdoblje tokom kojeg je zapadni svet – najvećim delom ograničen na Evropu – ostao pod ideološkom hegemonijom hrišćanstva koje je, i pored toga što je prihvatilo i prilagodilo mnogo toga od razmišljanja klasične antike o etici, takođe glatko odbacilo i većinu njenih osnovnih postavki zamenjujući ih sasvim drugačijim stanovištima. Naime, izvor svih vrednosti u to doba bio je smešten van ovog sveta i otelotvoren u zapovestima i zahtevima da se čovek što je moguće više približi bogu.

Približno od 1400. godine posle Hrista – odnosno od pre šest vekova – ideje prosvetiteljskog humanizma bore se protiv teističke transcendentalne filozofije koja se evropskoj civilizaciji nametnula s Orijenta (važno je primetiti da su sve „religije knjige“ – judaizam, hrišćanstvo i islam – orijentalne vere). Uspešnost ove borbe i njeni uticaji na razvoj i dobrobit evropske civilizacije bili su različiti i promenljivi tokom tog razdoblja.

Poglavljja koja slede prate tok i istoriju šest vekova antičke misli, dvanaest vekova hegemonije hrišćanstva, a zatim i narednih šest vekova borbe između onog prvog i stalnog oživljavanja ovog drugog. Od prvog do trećeg poglavlja dat je pregled drevne misli o etici. Četvrto poglavljje opisuje i detaljnije obrađuje religijsku etiku prikazanu na primeru hrišćanstva. Preostala poglavljja bave se oživljavanjem i razvojem razmišljanja o etici od renesanse – ovde nazvane „drugim prosvetiteljstvom“ – pa do danas, uz prikaz napetosti i čestih sukoba dva potpuno različito zasnovana gledišta na etiku. Dakle, ova knjiga zamišljena je tako da u isto vreme bude i hronološka i konceptualna.

1.

UVOD: SENKE I OBLIKOVANJA

Mnoga važna i teška pitanja javljaju se tokom čovekovog života, ali svega nekoliko može da se uporedi s onim najvažnijim, onim koje svako od nas kad-tad sebi postavi, a koje glasi: „Kako treba da živim da bi mi život bio dobar?“ Svrha ove knjige je da pruži prikaz najvažnijih odgovora na ovo pitanje iznetih tokom veoma dugog perioda od klasične starine pa sve do danas. U središtu je uglavnom, mada ne i isključivo, zapad (ne isključivo zbog toga što, u suštini, postoje mnoge podudarnosti između istočnjačke i zapadnjačke tradicije razmišljanja), ali i istorijski razvoj, jer je cilj ove knjige da prikaže jednu postojanu činjenicu: kad se pogleda ono najbolje što je smišljeno i rečeno o životu dobrom za ljudsko biće, uočava se da postoje dva velika ali sasvim različita koncepta o tome šta dobar život treba da bude. Ovi koncepti su u suštini ostali dosledni i nepromenljivi tokom mnogih vekova. Jedan predstavlja najšire svetovno gledište ukorenjeno u mišljenju o ljudskoj prirodi i položaju čoveka. Drugi je potpuno transcendentalno stanovište koje izvor svih moralnih vrednosti stavlja van granica ovozemaljskog carstva. Taj transcendentalni izvor traži od čoveka da ispuni svrhu i dostigne ciljeve koji su takođe postavljeni van granica ovog sveta – po pravilu čovek će moći da ih razume tek u životu posle smrti.

Ova dva suštinski različita načina shvatanja prirode i izvora vrednosti često su se nadmetala i ponekad podudarala tokom istorije

čovečanstva, ali su od naglog razvoja nauke u sedamnaestom veku sve više u sukobu, a nagomilavanje tenzija između njih predstavlja jedan od najvećih problema s kojima se suočava savremeni svet. Razumevanje ovog raskola neophodno je da bi se on na neki način ublažio i možda premostio.

Kao ilustracija raskola između dva suštinski različita načina razmišljanja o tome šta je dobar život poslužiće naredni odlomci.

U svom divnom eseju o japanskoj estetici, *Pohvala senki*, Đuničiro Tanizaki između ostalog piše i o tome kako jede supu iz lakirane posude:

Svaki put kada sednem s malom činijom supe ispred sebe, usredsređen na šum koji se do mene probija kao pesma neke udaljene bube i utonuo u misli o onome što ću uskoro okusiti, osetim se kao da padam u zanos. Mora biti da je ovo iskustvo nalik iskustvu majstora čajne ceremonije koji na zveket čajnika ostane van sebe kao pred prizorom vetra u legendarnim borovima Onoe. Za japansku kuhinju kaže se da daje hranu koju pre treba gledati nego jesti. Ja bih otišao još jedan korak dalje i rekao da nad njom treba meditirati kao nad nekom tihom muzikom koju priziva kombinacija lakiranog posuđa i svetlosti sveće ustreptale u mraku.

U celom svom eseju Tanizaki za pohvalu i veličanje bira delikatne i iznijansirane stvari prigušene senkama i patinom starosti. Uzdiže sve ono što je malo, zanemareno i prirodno – šare koje vlakna prave na drvetu a koje se pojavljuju nakon mnogo godina, zvuk kiše koja kaplje sa strehe i drveća ili se sliva niz podnožja kamenih svetiljki osvežavajući mahovinu kojom su obrasle – a čineći tako, on ukazuje na stanovište da se treba obazirati na sve i svemu ukazivati poštovanje. Ovo posebno važi za lepotu koja ima središnje mesto u dobro življenom životu. Zapanjujuća je pomisao – bar se tako u početku čini – da su estetska razmatranja od suštinske važnosti za etiku, o čemu će biti govora u narednim poglavljima, ali kad se malo pažljivije razmisli, shvati se da je to sasvim prirodno. Ovakva pomisao proističe iz najkrupnijih stvari,

kao što je razmišljanje o zvezdama, ali i iz razmišljanja o običnim svakodnevnim sitnicama, što Tanizaki dokazuje hvaleći boju najprostijeg slatkiša nazvanog „jokan“:

Magličasta prozirnost nalik na onu koju ima žad; slabi, nestvarni sjaj koji je prigušuje kao da je jokan u sebe upio samu suštinu sunčeve svetlosti; složenost i dubina boje – ništa slično ne može se naći među zapadnjačkim slatkišima. Kad se jokan posluži u lakiranoj posudi, u čijem se tamnom udubljenju njegova boja jedva razaznaje, onda je on sasvim sigurno predmet za meditaciju. Njegovu prohladnu glatku supstancu stavljate u usta i imate osećaj da van se tama sobe topi u ustima.

Tanizakijeve reči ukazuju na stanovište po kojem su svet i način na koji ga mi doživljavamo već sami po sebi dobri. Kad se život živi pomno i osećajno – a intelekt i čula mogu da se uvežbaju da budu pomni – onda je takav život bogat i dobar. Od ovakvog stava nije veliki korak do onog po kome osećajnost i pomnu pažnju treba pokloniti drugima, a to i život zajednice takođe čini dobrim; teško je i zamisliti da ovakav stav može biti nešto drugo do tolerantan i pun ljubavi prema bližnjima.

Ogastas Her u svojoj priči o detinjstvu provedenom u viktorijanskoj Engleskoj daje poučni kontrast koncepciji života koju sugeriše Tanizakijeva pohvala senki. Her je bio autor čitavog niza izuzetno dobrih vodiča kroz različite engleske grofovije, evropske zemlje i značajne gradove devetnaestog veka. Osim toga, bio je manje važan član visokog društva koji je stalno posećivao zabave po plemićkim kućama u unutrašnjosti. Tokom sezone društvenih zbivanja u Londonu, Her je najčešće pozivan da bi se popunio broj gostiju za stolom. Odgajila ga je tetka, Meri Her, poreklom iz stare normanske porodice koja je vekovima snabdevala anglikansku crkvu rektorima i biskupima. Meri Her je bila pobožna žena, a kako je Ogastas po porodičnoj tradiciji bio predodređen za sveštenički život, čvrsto je odlučila da dečaka sasvim prikladno pripremi za budućnost koja mu je namenjena. Shodno ovome, bio je brižljivo hrišćanski odgajan na način koji ću ukratko opisati.

Vaspitavanje ovog dečaka započelo je onog trenutka kad je pre-dat svojoj tetki Meri na staranje. Kad je imao osamnaest meseci, Meri je zapisala u svoj dnevnik: „Ogastas je postao daleko poslušniji. Sada je spreman da hranu i igračke deli s drugima.“ Znao je da čita i pre no što je napunio tri godine, kada su započeli njegovi časovi nemačkog. U četvrtoj godini sve su mu igračke odložili na tavan da bi shvatio opomenu svetog Pavla da detinjaste stvari treba odbaciti i da se život mora shvatiti ozbiljno. Bilo mu je zabranjeno da se igra s drugom decom – uglavnom zato što su sva deca oko njega bila potomci sluga, a samim tim i neprikladna – a njegov stric Džulijus, koji je živio u blizini, bio je pozivan svaki put kad je tetka Meri smatrala da je potrebno telesno kažnjavanje. U tu svrhu Džulijus je koristio bič za jahanje. Ogastas je retko dolazio u dodir s drugom decom, a jednom takvom prilikom neka od prisutnih dadilja dala mu je pepermint-bombonu. Kad se dečak vratio kući, tetka Meri mu je u dahu osetila miris pa ga je, da bi ga naučila da izbegava telesna zadovoljstva, primorala da proguta kašiku rabarbare i sode. Ovime je dečakov sistem za varenje, smatrala je, pročišćen.

Tetka Merine metode vaspitanja sasvim su lepo ilustrovane lekcijom koju je dala Ogastasu kad je imao pet godina. Prvo mu je tokom celog dana ponavljano da će za večeru biti poslužen izuzetno ukusan puding tako da je u trenutku kad su seli za sto, dečak s nestrpljenjem i žudnjom iščekivao ovu poslasticu. Ali samo što je podigao kašiku da se počasti prvim zalogajem celog dana najavljivane poslastice, tanjir mu je izmaknut ispred nosa da bi mu istog trenutka bilo rečeno da ga odnese jednom od siromaha iz obližnjeg sela. „Mora da se nauči na poslušnost bez ikakvog pogovora, što je izuzetno važno za dečaka koji ima takvu narav“, zapisala je Meri u svoj dnevnik.

Ogastasov položaj se nije poboljšao ni kad se njegov stric Džulijus – na Merinu veliku žalost – konačno oženio. Iako je Meri bila žena Džulijusovog pokojnog brata, tako da nije moglo biti ni pomisli o braku između Džulijusa i nje, mnogo godina su živeli kao bliski susedi usled čega su postali veoma prisni. Džulijus je

svako veče dolazio u Merinu kuću da bi večerao s njom i dečakom i da bi povremeno – ako je bilo potrebe za time – upotrebio svoj bič za dobrobit Ogastasove duše. Sada kad se Džulijus bio oženio, morao je da pretrpi promene i ustaljeni večernji raspored. Meri i mali Ogastas su počeli iz večeri u veče da odlaze na večeru u župni dvor. Žena kojom se Džulijus oženio nije bila visokog roda kao Meri (koja je zbog ove činjenice bila veoma ožalošćena), ali je u porodici imala gotovo isto toliko sveštenih lica, tako da je ono što joj je nedostajalo u obrazovanju nadoknađivala svojom pobožnošću. Zvala se Ester. Kad su, zbog lošeg vremena, Meri i Augustus posle večere morali da prenoće u župnom dvoru – što se dešavalo veoma često, posebno zimi – Ester bi za Ogastasa pripremila slamaricu postavljenu na obične drvene nogare i, mada je dečak dobijao ozbiljne promrzline koje su pucale pretvarajući se u otvorene rane, ujutru je morao da se umiva iz bokala s ledenom vodom do koje je mogao da dođe tek nakon što bi mesinganim svećnjakom razbio led koji se preko noći uhvatio. Svrha ovih prijatnosti bila je da nauče Ogastasa da bude trpeljiv i izdržljiv. Iz verskih razloga i velikog poštovanja svete nedelje, Meri i dečak nedeljom nisu večerali u župnom dvoru, a da Ogastas na taj dan ne bi počinio nešto nedolično, između bogoslužbi je ostajao zaključan u sakristiji sa samo jednim sendvičem za ceo dan.

Esterine predstave o tome kako dete treba da bude odgajano u pravom hrišćanskom duhu pokazale su se još strožim od Merinih. Kad je saznala da Ogastas voli svoju mačku, rekla mu je da joj je mora doneti da bi naučio da drugima daje ono što mu nešto znači. Ogastas je sav u suzama otišao u župni dvor i predao mačku tetki, koja je zatim dala da se životinja udavi.

Kad je odrastao i postao čovek, Ogastas Her se pretvorio u snoba sklonog uživanjima. Njegov prvi čin pobune bio je odbijanje da se zaredi, ali je ovo nadoknadio time što je napisao veoma sentimentalnu biografiju svoje tetke Meri. Ova knjiga je postala bestseler. Čak je i zastrašujući Tomas Karlajl bio dirnut njom; Heru je rekao: „Ne plačem često i nisam sklon srceparajućim stvarima, ali vaša knjiga je stvarno više nego dirljiva.“ Her se tokom celog

svog života pridržavao običaja viktorijanskih hrišćanskih domaćinstava – svakog dana pre doručka i gosti i poslugi morali su da saslušaju propisane pouke i psalme, a zatim i izmole odgovarajuće molitve i Oče naš. Jedan od Herovih gostiju primetio je da sve ovo zvuči nekako neobično, pa je bacio pogled na Herov molitvenik i video da su izvesni delovi umrljani mastilom. „Precrtao sam sve odlomke kojima se Bog hvali i veliča“, kazao mu je Her. „Bog je džentlmen, a nijedan džentlmen ne voli da ga hvale u lice. To je netaktilno, bezobzirno i vulgarno. Mislim da je sve to ponizno laskanje za Njega uvredljivo.“

Velika moralna pouka može se izvući iz suprotnosti onoga što se naslućuje iz dva Tanizakijeva odlomka u kojima piše o svom stavu prema supri i slatkišu i načina na koji je Her odgajan. Mada se Herova priča, prilično uobičajena u viktorijanskom kontekstu, danas može učiniti neprijatnom i čak šokantnom, u poređenju sa životima miliona žena i dece koji i sada žive u zemljama u kojima religija ima najvažniju društvenu ulogu – i gde se ponašaju onako kako se u njihovim civilizacijama od žena i dece očekivalo tokom najvećeg dela istorije religije kojoj pripadaju – nije ni neobična ni nešto naročito ekstremna. Jedan od mnogih mogućih primera i dokaza za to jesu devojke koje se u islamskim oblastima Afrike moraju podvrći ženskom obrezivanju što predstavlja muku daleko veću od svake kojoj je Ogastas bio izložen – i to ne samo u trenutku samog vršenja čina. Suština onoga što hoću da kažem ima daleko opštiji karakter: različite varijante strahota koje je Her u detinjstvu iskusio – a neke od tih varijanti mnogo su užasnije i ozbiljnije – i dan-danas mogu da se vide među hrišćanskim fundamentalistima na jugu Sjedinjenih Američkih Država, u ultraortodoksnim jevrejskim porodicama, u Saudijskoj Arabiji, i svugde gde je religija ostala najvažniji činilac koji utiče na živote ljudskih bića.

Tanizakijevo privlačno iskustvo sveta i običnih, sitnih zadovoljstava predstavlja nešto sasvim suprotno. Mada on pitanju kako da se živi prilazi iz perspektive kulture drugačije od one zapadnjačke, u onome što piše postoji nešto u suštini humanističko, a samim tim i veoma poznato. O kvalitetnom iskustvu primećenog i proživljenog u jednom trenutku života on ne govori kao o nečemu

što je samo sebi cilj, već ga shvata kao jedno u čitavom nizu iskustava koja bi se u idealnom slučaju nastavljala jedno za drugim sve do smrti. U svemu ovome, važne komponente dobrog života predstavljaju meditacija i naglasak stavljen na prave vrednosti. Nije potrebno mnogo da bi se pokazalo da je ova ideja na mnoge načine izražena i u zapadnoj tradiciji; kao potvrdu ovoga mogu da navedem i jedan čuveni primer. Veoma bliska analogija može se naći u zaključnim primedbama Voltera Pejtera u njegovoj *Renesansi*. Odlomak koji imam na umu toliko je vredan da ga ovde navodim u celini:

Usluga koju filozofija kao umetnost spekulacije pruža ljudskom duhu sastoji se u tome što ga pokreće i podstiče na život stalnih i pažljivih opservacija. Svakog trenutka nam se neki oblik koji je postao savršen nađe nadohvat ruke ili pred samim očima; neki ton boje brda ili mora izvanredan je u poređenju s drugima; neko raspoloženje nastalo zbog jakog duhovnog uzbuđenja, neko zapažanje ili neki intelektualni nadražaj za nas su stvarni i neodoljivo privlačni – ali samo u tom trenutku. Nisu plod iskustva već samo iskustvo. Šaroliki dramatičan život dat nam je samo u ograničenom broju impulsa. Kako da u njima vidimo sve ono što treba videti ili što bi videla najistančanija čula? Kako ćemo s jednog mesta najbrže preći na drugo da bismo uvek bili prisutni i u samom središtu mesta gde se najveći broj životnih sila sjedinjuje u svojoj najčistijoj energiji? Uvek goreti onim velikim plamenom nalik na odsjaj dragulja, i ovo ushićenje održavati, predstavlja pravi uspeh u životu. U izvesnom smislu, čak bi moglo da se kaže da formiranje navika predstavlja promašaj jer – na kraju krajeva – navike su bitne za stereotipni život, u svemu ostalom samo zatupljuju naša čula, tako da nam se čini da su dve osobe, stvari ili situacije slične. Dok se sve izvija pod našim stopalima, možemo zgrabiti bilo koje izuzetno duševno uzbuđenje ili bilo kakav doprinos znanju za koji se čini da pomeranjem vidika bar na trenutak oslobađa duh ili bilo šta što podstiče čula, neobične zvuke, neobične boje i čudne mirise, umetnička dela ili lice nekog prijatelja. Ne primetiti svakog trenutka neko jako duhovno uzbuđenje u onima koji

nas okružuju ili ne videti u njihovom briljantnom talentu neko mučno krčenje puta kojim idu, u ovom kratkom danu mraza i sunca, znači zaspati pre večeri.

Ovo je jednostavno ućaurivanje jednog aspekta nečega što je na mnoge različite načine bila značajna tema celokupne zapadne misli, a čija suština postaje jasnija kad se primeti da se Pejterovo stanovište, nalik na ono Tanizakijevo, ne ograničava samo na čulne opažaje (mada ih obojica naglašavaju), već zahteva intelektualnu svesnost, obzirnost prosvetljenu razumom koja je s različitim naglaskom centralna u svim predstavama o dobrom životu – od Aristotela pa do prosvetiteljstva osamnaestog veka.

U onome što sledi ispitujem različite načine na koje su humanistička razmišljanja o dobrom životu bila artikulisana i suprotstavljam ih gledištima koja izvor vrednosti stavljaju van domašaja ljudskog iskustva – u „božanske zapovesti“, spoljašnji izvor obaveza koje su nam kao moralnim bićima nametnute i prema kojima moramo živeti i raditi da bismo dobili nagradu ili da bismo izbegli kaznu u svetu sasvim drugačijem od ovog našeg, svetu u koji ćemo otići posle smrti. Tvrdim da se velika etička rasprava s kojom je svet oduvek bio i još uvek jeste suočen, vodi između suštinski humanističkih stanovišta i religioznog morala kojem su se ta stanovišta stalno suprotstavljala.

Priča o najvažnijim momentima u potrazi za dobrim životom zahteva da se ne posmatra samo usko koncipirana istorija filozofije, već i mnogo šire društvene manifestacije etičkih ideja i njihov prikaz u literaturi – što znači da treba posmatrati kulturu, a posebno kulturu na vrhuncu – i naročito dokaze i svedočanstva toga kako su ove etičke ideje bile izražene u konkretnim istorijskim okolnostima. Učeni prikaz ovakve materije ispunio bi mnoge tomove. Ovde se prihvatam nečeg mnogo skromnijeg: da skiciram kako je osećaj za etiku bio izražavan i kako se o etici raspravljalo u nekoliko epoha najznačajnijih za zapadnu istoriju intelekta. Moj cilj je da zainteresovanog nestručnog čitaoca podsetim na veoma bogato nasleđe ideja koje sačinjavaju deo onog najboljeg što je smišljeno i rečeno o temi kojom se bavi ova knjiga, ne samo zbog toga što su

ove ideje zanimljive same po sebi – a i to je sasvim tačno – već zato što nam to nasleđe može pomoći u traganju za boljim ili stvarno dobrim životom i društvom.

Počinem tamo gde je i početak zapadne civilizacije – u klasičnoj Grčkoj, čija je misao prvi u potpunosti dokumentovan i zabeležen prosvetiteljski pokušaj u istoriji čovečanstva. Rasprava o dobrom životu koja se u grčkoj misli javila ne predstavlja samo izvor i polazište svih ispitivanja etike u koje se upustio zapadni svet, već je i etalon za ono najbolje što je ta tradicija stvorila.